

Rod Pálffy a správa mestečka Šamorín od konca 16. storočia do polovice 18. storočia

VERONIKA NOVÁKOVÁ

Šamorín patrí medzi mestá, ktorých pramenný materiál o ich minulosti sa dodnes dobre zachoval. Fond Magistrát mesta Šamorín, ktorý sa nachádza v Štátnom archíve Bratislava – pobočka Šaľa, obsahuje nielen bohato zachované stredoveké listiny, ale aj mestské knihy a spisový materiál siahajúci do konca 16. storočia. Zápisnice zo zasadnutia mestskej rady, ktoré sa takmer kompletne zachovali od posledných rokov 16. storočia umožňujú skúmať dejiny Šamorína z viacerých hľadísk. Jedným z nich sú aj dejiny mestskej správy.

Aby bolo možné lepšie pochopiť vývoj Šamorína v skúmanom období a definovať vzťah rodu Pálffy k mestečku Šamorín, je potrebné aspoň stručne poukázať na vývoj a právne postavenie Šamorína v predchádzajúcom období. Jedným z najvýznamnejších momentov v dejinách Šamorína, ktorý ovplyvnil jeho ďalší vývoj, bolo udelenie mestských privilégií kráľom Žigmundom Luxemburským roku 1405. Privilégium nariaďovalo postavenie mestských hradieb, na financovanie ktorých sa mal na istú dobu využiť aj ročne platený cenzus 88 zlatých. Šamorín, ktorý sa v tejto listine spomína ako mesto (civitas) získal práva Bratislavy a stal sa jej filiou. Mohol si podobne ako Bratislava slobodne voliť richtára, prisažných a súdiť podľa vzoru Bratislavy. Odvolacou inštanciou pre tých, ktorí boli nespokojní s rozsudkom mestského súdu v Šamoríne, sa stal bratislavský mestský súd a následne hlavný taverník. Okrem už spomínaného ročného cenzu 88 zlatých, ktorý obyvatelia Šamorína platili v dvoch termínoch – v deň sv. Juraja a v deň sv. Michala, museli poskytovať panovníkovi a kráľovskému dvoru i dary.¹

V nasledujúcom, 16. storočí sa právne postavenie Šamorína zmenilo. Ako kráľovský majetok bol spravovaný kapitánmi Bratislavského hradu, voči ktorému mal povinnosti, ktoré zachytáva urbár z roku 1574². Na jeho základe vieme určiť povinnosti šamorínčanov už aj

¹ STREŠŇÁK, Gábor. *Vývoj právneho postavenia mesta Šamorín do roku 1599*. Diplomová práca, FF UK Bratislava 1998, s. 26-52.

² Slovenský národný archív, Ústredný pálfiovský archív (ďalej SNA, UPA), Armalia (ďalej A) II., Ladula (ďalej

v predchádzajúcom období. Mestečko platilo ročne census 150 zlatých v troch termínoch, a to po 50 zlatých v sviatok sv. Juraja, sv. Michala a na Vianoce. Urbár tiež uvádza, že túto sumu odvádzali všetci obyvatelia spoločne. Medzi výbercami mýtného z Bratislavského hradu a obchodníkmi, ktorí prichádzali na šamorínske trhy loďkami, dochádzalo k častým sporom kvôli vyberaniu mýtného. Preto bola uzavretá dohoda, podľa ktorej malo mestečko za oslobodenie sa spod platenia mýtného dvakrát ročne, pri príležitosti výročných trhov v sviatok sv. Heleny a sv. Bartolomeja, zaplatiť 8 zlatých. V urbári sa tiež spomína, že všetci obyvatelia sú oddávna povinní robotou a službami pre Bratislavský hrad. Mesačne mali pre jeho potreby poskytnúť dva vozy. Oslobodení spod tejto povinnosti boli len v období žatvy, týždeň počas vianočných a veľkonočných sviatkov. Bratislavský kapitán Mikuláš zo Salmu túto dohodu zmenil, a mestečko malo možnosť sa spod robôt a služieb vykúpiť. Ročne malo zaplatiť 200 rýnskych zlatých³ a to v dvoch termínoch, v sviatok sv. Jána Krstiteľa a sv. Martina. Táto suma bola Mikulášom zo Salmu v nasledujúcom období zvýšená na 260 rýnskych zlatých ročne. Ďalší bratislavský kapitán, Ecchius zo Salmu zvýšil výkupné za prácu a služby na 300 rýnskych zlatých, ktoré mali byť zaplatené v štyroch termínoch – na Hromnice, v sviatok sv. Jána Krstiteľa, sv. Martina a Mateja apoštola. Neznamenalo to však úplné oslobodenie sa od robôt a povinností, pretože šamorínčania boli naďalej povinní na požiadanie bratislavského kapitána alebo správcu poskytnúť Bratislavskému hradu aspoň 10 koscov na jeden deň, a 3–4 vozy na zväžanie sena. Ale za tieto služby im malo byť zaplatené. Kosci mali dostať 13 grajciarov za deň a za jeden voz mal bratislavský kapitán za deň zaplatiť 33 grajciarov. Urbár spomína i povinnosť platiť za užívanie práva čapovať víno. Táto suma sa každoročne menila v závislosti od zisku. Suma, ktorú šamorínčania v čase spísania urbára v roku 1574 odvádzali Bratislavskému hradu, predstavovala 406 zlatých a k tomu poplatok za výčap vína.

O povinnostiach obyvateľov Šamorína v nasledujúcom období sa dozvedáme z listiny uhorského kráľa Rudolfa, vydanéj roku 1583,⁴ v ktorej upravuje vzťah mestečka voči Bratislavskému hradu. Listina potvrdzovala právo slobodnej voľby richtára a prísazných v deň sv. Juraja. Povoľovala vykonávanie súdnych právomocí nad všetkými obyvateľmi, s výnimkou hrdelných zločinov, o ktorých mal rozhodovať bratislavský kapitán. Listina ďalej určovala povinnosť odvádzat Bratislavskému hradu daň vo výške 606 zlatých nasledovne: v sviatok sv. Juraja 50, sv. Jána Krstiteľa 80, sv. Michala 50, sv. Martina 80, na Vianoce 50, Hromnice 60 a v sviatok sv. Mateja apoštola 80 zlatých. Počas dvoch jarmokov sa malo zaplatiť po 8 zlatých a za výčap vína ročne 140 zlatých. V tomto čase bol bratislavským kapitánom Mikuláš Pálffy z Erdödu, ktorý v roku 1599 získal od uhorského kráľa Rudolfa privilegálnu listinu, ktorou mu bolo darované celé Bratislavské hradné panstvo do dedičného

L) I, fasciculus (ďalej fasc.)2, Numero (ďalej N) 1, folio (ďalej f.) 2-14.

³ 100 rýnskych zlatých = 80 zlatých

⁴ Štátny archív Bratislava pobočka Šaľa (ďalej ŠABA-SA), fond: Magistrát mesta Šamorín (ďalej MMS), listiny, inventárne číslo (ďalej inv. č.) 57, sign. A XI-57; STREŠŇÁK, ref. 1, s. 59-61.

vlastníctva.⁵ Rok 1599 považujeme v dejinách Šamorína za prelomový. Šamorín sa definitívne dostal do súkromných rúk a stal sa závislým od vôle svojho zemepána, členov rodu Pálffy z Erdódu.

Povinnosti Šamorína voči zemepánovi ostali takmer nezmenené aj v priebehu 17. a polovice 18. storočia. Urbár z roku 1646⁶ potvrdil platenie cenzu v rovnakej výške ako v roku 1583. Sumu 606 zlatých však malo mestečko zaplatiť v dvoch termínoch, v sviatok sv. Juraja a sv. Michala. Platenie cenzu v dvoch termínoch nebolo zavedené urbárom z roku 1646. Šamorínske mestské účtovné knihy dokazujú, že urbár len potvrdzoval už zaužívaný zvyk. Mestečko nebolo povinné robotovať zemepánovi, ale bolo povinné na požiadanie zemepána poskytnúť voz pre jeho úradníkov, ktorí často cestovali na rôzne miesta. V roku 1646 oproti urbáru z roku 1574 právo výčapu vína prináležalo mestečku. Rovnako ako v minulosti zisky z prevozu mali pripadnúť tiež Šamorínu. Na rozdiel od listiny z roku 1583, malo mestečko právo súdiť všetky „kriminálne ako aj násilné trestné činy“.⁷ Strana, ktorá spor prehrala, sa mohla odvolať k zemepánovi. Aby sa zemepanský súd záležitosťou zaoberal, musela odvolávajúca sa strana zložiť zemepánovi poplatok 12 zlatých. Povinnosti šamorínčanov sa ani v nasledujúcom období výrazne nezmenili. Výška cenzu bola od roku 1679 vyššia. Mestečko malo odvádzať zemepánovi 806 zlatých v dvoch obvyklých termínoch⁸.

Porovnaním urbárov so zachovaným písomným materiálom fondu Magistrát mesta Šamorín, môžeme potvrdiť, že väčšina vymenovaných povinností sa dodržiavala. Súdne právomoci mestečka na základe listiny z roku 1583 boli obmedzené, ale urbár z roku 1646 uvádza, že mestský súd mohol rozhodovať vo všetkých záležitostiach nad svojimi obyvateľmi. Skutočnosť, že z obdobia prvej polovice 17. storočia v mestských zápisniciach nie je ani jeden záznam o udelení trestu smrti, by mohla znamenať, že mestečko nemalo právo vynášať rozsudok smrti samostatne. Skôr však predpokladáme, že ustanovenia z urbára z roku 1646 platili i v predchádzajúcom období. Od polovice 17. storočia už v zápisniciach máme doložené uplatňovanie práva meča. Roku 1690 sa v zápisnici zestskej rady toto právo spomína.⁹ Porovnaním urbárov so zachovaným písomným materiálom ďalej môžeme potvrdiť, že obyvatelia mestečka sa spod povinnosti robotovať a odvádzať služby zemepánovi vykupovali peňažnou sumou, ktorá bola zahrnutá v sume 606, neskôr 806 zlatých. Napriek tomu však zemepán mestečku často prikazoval, aby poslalo obyvateľov na vykonávanie rôznych prác, poskytlo furmanky, rôzne dary alebo finančnú pomoc. Roku 1581 žiadal Mikuláš Pálffy Šamorín osobne, aby poslal obyvateľov na obrábanie viníc, keďže na žiadosť

⁵ STREŠŇÁK, ref. 1, s. 66.

⁶ SNA, UPA, A II, L I, fasc. 2, N 3, s. 71-86.

⁷ Tamže, ...tam criminales quam violentiarum... .

⁸ SNA, UPA, A II, L I, fasc. 3, N 11, f. 94-100.

⁹ ŠABA-SA, MMS, zápisnicaestskej rady (ďalej zápisnica) 1690 (rok z ktorého je konkrétny záznam), inv. č. 221, škatuľa (ďalej škat.) 2, s. 186-187.

úradníkov Bratislavského hradu mesto neodpovedalo.¹⁰ Roku 1611 žiadal Štefan Pálffy mestečko o odvoz do Prahy alebo poskytnutie finančného príspevku.¹¹ Počas tureckého ohrozenia požiadal zemepán šamorínčanov o finančnú pomoc na obranu.¹² Mestečko, ktoré v predchádzajúcom období nebolo nútené plniť rozkazy zemepána, a spod svojej povinnosti robotovať a vykonávať služby sa pravidelne vykupovalo, sa len veľmi ťažko vedelo zmieriť s novou situáciou, a príkazy zemepána často odmietalo plniť. Časté napomínania a opakovania rozkazov tomu nasvedčujú.¹³ Aj napriek odporu príkazy zemepána plnilo a vždy, keď žiadalo o poskytnutie daňových úľav sa na svoju vernosť odvolávalo.¹⁴

Šamorín, ktorý sa v posledných rokoch 16. storočia stal definitívne zemepanským mestečkom, sa so svojim novým postavením nechcel zmieriť. Jeho vedenie, ktoré si opakovane dávalo potvrdzovať svoje privilégia z 13. – 16. storočia, sa aj takýmto spôsobom snažilo udržať si čo najviac slobôd a čo najväčšiu samostatnosť voči zemepánovi. Ako privilegované mestečko, používal Šamorín svoje slobody naďalej aj v 17. – 18. storočí a vplyv a zásahy zemepána do svojich právomocí len ťažko znášal. Nechcel sa uspokojiť s jeho narastajúcimi požiadavkami a často proti nim protestoval. O tom, že sa mu i v tomto období podarilo udržať si veľkú mieru samostatnosti, svedčí nariadenie Uhorskej miestodržiteľskej rady z roku 1879, vydané v čase urbárskej regulácie, na základe ktorého bolo ustanovené, aby sa Šamorín nedostal do poddanskej závislosti od svojho zemepána, ale aby sa zachoval jeho predchádzajúci vzťah k zemepánovi.¹⁵

Šamorín sa považuje za jedno z najvýznamnejších mestečiek Bratislavskej stolice v 18. storočí.¹⁶ Roku 1781 adresoval panovníkovi Jozefovi II. svoju žiadosť o povýšenie na slobodné kráľovské mesto.¹⁷ Táto bola zamietnutá. Predpokladáme, že Šamorín sa podobne pokúšal o eliberáciu už niekoľkokrát i v predchádzajúcom období.

Mestečko malo v porovnaní s inými zemepanskými mestečkami na Žitnom ostrove a Matúšovej zemi¹⁸ širšie právomoci v oblasti správnej, súdnej a hospodárskej. Vykonávalo správu vlastnými volenými a menovanými samosprávnymi inštitúciami. Základným kolektívnym orgánom mestskej správy bola mestská obec, ktorej členmi boli všetci plnoprávni obyvatelia - mešťania Šamorína. Najvyšším voleným kolektívnym orgánom mestečka bola mestská rada, ktorá rozhodovala v správnych aj súdnych záležitostiach.

¹⁰ ŠABA-SA, MMŠ, spisy, inv. č. 153, sign. B VIII-37.

¹¹ ŠABA-SA, MMŠ, spisy, inv. č. 156, sign. B XV-86.

¹² ŠABA-SA, MMŠ, spisy, inv. č. 154, sign. B VIII-53.

¹³ ŠABA-SA, MMŠ, spisy, inv. č. 169, sign. B XVI-179.

¹⁴ ŠABA-SA, MMŠ, spisy, inv. č. 322.

¹⁵ ZELMAN, Pavol. *Magistrát mesta Šamorín*. Šaľa (1969), s. 11 – rukopis inventára.

¹⁶ ŠPIESZ, Anton. Hospodársko-spoločenské pomery v zemepanských mestách a mestečkách na Slovensku v čase urbárskej regulácie Márie Terézie. In *Historický časopis* 23, 1975/4, s. 594.

¹⁷ CSIZMADIA, Andor. Právne postavenie a správa miest vo feudálnom Uhorsku v 18. storočí. *Slovenská archivistika* 6, 1971/2, s. 304-305.

¹⁸ Napr. Šaľa, Holice, Sered', Šintava.

Najvyšším voleným predstaviteľom mestskej správy bol richtár, ktorý mal správne aj súdne právomoci. Okrem richtára a kolektívnych samosprávnych inštitúcií sa na správe mestečka zúčastňovali aj funkcionári a zamestnanci, ktorí vykonávali rozhodnutia kolektívnych orgánov a richtára a podliehali ich kontrole.

Na priebeh volieb, hlavne na voľbu richtára v mestách a mestečkách mali vplyv ich zemepáni. Často schvaľovali zvoleného richtára, alebo navrhovali kandidátov. Aj voľby v Šamoríne boli pod dohľadom zemepána. Členovia rodu Pálffy, ako zemepáni schvaľovali zvoleného richtára. S prvým priamym zásahom do priebehu volieb sa stretávame roku 1673, keď zemepán nesúhlasil so zvoleným richtárom a namiesto neho určil iného.¹⁹ Roku 1690 Ján Pálffy vo svojom liste požiadal predstaviteľov mestečka Šamorín, aby ho v budúcnosti informovali o termíne konania sa volieb, aby tam mohol vyslať svojich zástupcov. Zdôrazňoval, že nechce obmedziť slobody a privilégia mestečka, ale svojich zástupcov chce vyslať preto, aby zabránil zneužívaniu slobôd a predišiel nepokojom.²⁰ Zástupcovia zemepána sa pravdepodobne neobjavili hneď pri nasledujúcich voľbách a nezúčastňovali sa ich pravidelne. Prvé zachované záznamy o ich prítomnosti máme z roku 1702,²¹ keď sa volieb zúčastnil bratislavský správca majetkov hlavného župana Bratislavskej stolice Mikuláša Pálffyho, Pavol Sutor a účtovník Anton Welleczki.²² So zástupcami zemepána sa stretávame znova až roku 1714, keď ho zastupovali tie isté osoby ako roku 1702. Pri týchto voľbách bolo súčasne zdôraznené, že ide o voľby slobodné, a zástupcovia zemepána nemajú právo miešať sa do volieb, ani ich žiadnym spôsobom obmedzovať či vopred o nich rozhodnúť.²³ Roku 1716 sa volieb zúčastnil kráľovský komorník Štefan Orsety a Ján Rauscher, správca korunných majetkov palatína Pálffyho. Posledne menovaný dohliadal na voľby až do roku 1722. V rokoch 1725 – 1726 sa volieb zúčastňoval zástupca a splnomocnenec zemepána Pavol Jeszenák. V nasledujúcich rokoch 1727 – 1728 zástupcovia zemepána neboli na voľbách prítomní. Z obdobia 1729 – 1750 sa nám s výnimkou volieb a konfirmácií v rokoch 1731 – 1733 a 1749 záznamy nezachovali. Vieme len, že roku 1732 bol na voľbách prítomný inšpektor František Steppina.

Volené samosprávne inštitúcie, ktoré stáli na čele Šamorína, mali široké kompetencie. Rozhodovali v súdnych záležitostiach, a to v trestných i civilných. Najčastejšie riešili majetkovo-právne otázky obyvateľov. Predstavitelia mestskej správy boli prítomní pri kúpe, predaji a delbe majetkov medzi dedičmi a riešili majetkovo-právne spory. Dohliadali na vykonávanie testamentov, ktoré sa spisovali najčastejšie v prítomnosti predstaviteľov mestskej správy. Samosprávne inštitúcie vydávali nariadenia, ktorými riadili hospodárstvo

¹⁹ ŠABA-SA, MMŠ, zápisnica 1673, inv. č. 220, škat. 2, s. 2.

²⁰ ŠABA-SA, MMŠ, spisy, inv. č. 178, škat. 6, sign. B XVII 354.

²¹ Prítomnosť zástupcov zemepána v období 1694 – 1701 nevieme posúdiť, pretože sa nám z tohto obdobia nezachovali zápisnice mestskej rady.

²² ŠABA-SA, MMŠ, zápisnica 1702, inv. č. 220, škat. 2, s. 24. apríl.

²³ ŠABA-SA, MMŠ, zápisnica 1714, inv. č. 223, škat. 3, s. 390.

a zabezpečovali správu majetkov mestečka. Určovali podmienky na prenájom menších regálnych práv, ktoré mu patrili. Riadili vojenské povinnosti mestečka, vybrali vojenské dane a dávky, usmerňovali ubytovanie a stravovanie vojsk. Dohliadali na dodržiavanie poriadku a na bezpečnosť. Kontrolovali dodržiavanie zákonov, štatútov, nariadení, zákazov a slobôd mestečka. Starali sa o údržbu mestských budov a dohliadali na udržiavanie čistoty v meste. Riadili vyberanie daní, poplatkov a desiatku. Mali na starosti aj záležitosti školstva, cirkvi a zdravotníctva. Výkon tu spomínaných kompetencií samosprávnych inštitúcií môžeme sledovať prostredníctvom zachovaných mestských písomností aj v mestečku Šamorín.

Richtára v Šamoríne volila mestská obec. Voľba bola slobodná, avšak podliehala následnému schváleniu zemepána. Z účtovných písomností sme zistili, že v najbližších dňoch po voľbách mestečko vysielalo delegáciu k zemepánovi. Jej členmi boli novozvolený richtár, odstupujúci richtár a niekoľko členov rady. Pri príležitosti predstavenia novozvoleného richtára, mestečko posielalo zemepánovi i množstvo darov.²⁴ Zemepán mal právo novozvoleného richtára potvrdiť alebo odmietnuť. O zásahu zemepána, príslušníkov rodu Pálffy z Erdödu, do rozhodnutia šamorínskych mešťanov vieme prvýkrát v roku 1673. Vtedy bol mestskou obcou vo svojej funkcii potvrdený Ján Szent-Páli aliter Kálmár, ktorého Mikuláš Pálffy, z nám neznámych dôvodov odmietol uznať. Následne na základe návrhu zemepána bol do funkcie richtára zvolený Jakub Mészáros aliter Csizmazia.²⁵ Predpokladáme, že vplyv zemepána na voľbu richtára bol od roku 1673 väčší. Ďalšie priame dôkazy o zásahu zemepána do volieb nemáme, ale na základe iných záznamov v zápisniciach to môžeme predpokladať. Nasvedčuje tomu i snaha mestských orgánov o obmedzenie právomocí richtára. Po voľbách v roku 1676 mestská obec rozhodla, aby „richtár mal plnú právomoc potrestať zlych a ochraňovať dobrých, ale taktiež aby bol od mesta závislý a nemal absolútnu moc tak ako tomu bolo dovtedy“. Taktiež sa zdôrazňuje, aby richtár usilovne viedol záznamy o príjmoch a výdavkoch za prevoz, lebo v prípade, že sa v záznamoch nájdu chyby, mestská obec siahne na jeho majetok.²⁶ Mestečko sa snažilo obmedziť právomoci a oslabiť postavenie richtára, pretože ten nebol volený už len vôľou mešťanov, ale jeho voľba bola dozaista ovplyvnená i zemepánom. Snahu zemepána Jána Pálffyho získať vplyv na voľby dokazuje i jeho list z roku 1690 adresovaný Šamorínu, z ktorého sa dozvedáme, že zemepán si vyhradil právo posielat' počas volieb jedného alebo dvoch svojich funkcionárov do mestečka, ktorí mali dozerat' na priebeh volieb.

Od konca 16. do polovice 18. storočia môžeme sledovať aj narastajúci vplyv zemepána na správu mestečka. Kým do poslednej tretiny 17. storočia zemepán neobmedzoval právo slobodnej voľby richtára, roku 1673 priamo do volieb zasiahol, keď neschválil zvoleného

²⁴ ŠABA-SA, MMŠ, účty 1618/1619, inv. č. 500, f. 8.

²⁵ ŠABA-SA, MMŠ, zápisnica 1673, inv. č. 220, škat. 2, s. 2.

²⁶ ŠABA-SA, MMŠ, zápisnica 1676, inv. č. 220, škat. 2, s. 74.

kandidáta a určil iného. Od roku 1690 si vyhradil právo posielat' svojich zástupcov, ktorí mali dozerat' na priebeh volieb. Šamorín, ktorý z právneho hľadiska zarad'ujeme medzi privilegované mestečká, si väčšinu svojich privilégii udržal a slobodne ich využíval. Ako jedno z mála mestečiek mohol Šamorín vynášat' rozsudky nad svojimi obyvateľmi i v závažnejších záležitostiach a disponoval i právom meča. Dôležité bolo aj slobodné využívanie menších regálnych práv, z ktorých mu plynuli nemalé zisky. Hospodárska situácia mestečka nebola vždy priaznivá, najmä v druhej polovici 17. a v prvých rokoch 18. storočia, boli jeho obyvatelia zaťažovaní vysokými vojenskými daňami a neustálou povinnosťou ubytovávať vojská. Mestečko v tomto období dlžilo nejednému veriteľovi vysoké sumy. Jeho hospodárska situácia sa v priebehu prvej polovice 18. storočia zlepšila, k čomu dozaista prispelo i udelenie práva na konanie sa ďalších dvoch jarmokov. Mestečko sa v priebehu 18. storočia stalo jedným z najvýznamnejších mestečiek Bratislavskej stolice, dokonca sa pokúšalo oslobodiť sa spod právomoci zemepána a zaradiť sa medzi slobodné kráľovské mestá.